

VARIA

– NEKROLÓG –

HIROMICHI HAYAKAWA
(1947–2011)

VARGA CSABA
tanszékvezető egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Melegszívű japán támogatóját, szakértőjét, sikeres kutatóját veszítette el a magyar jogtudomány. Egész élete Japán fővárosához és legelőkelőbb magánegyeteméhez, a közel 130 éve alapított Waseda egyetemhez kötötte. Ott végzett 1971-ben, majd doktorált 1977-ben, s kezdett rögvest tanítani és világhírű Jogösszehasonlító Intézetében kutatni, 1984-től kinevezett egyetemi tanárként. Az akkori félelmetes ellenfélre szakosodott: a Szovjetunió és az úgynevezett népi demokráciák jogát kívánta megérteni – főként a politikai eszmetörténet összefüggéseiben, ennél fogva mindenekelőtt államjogi be rendezkedésüket vallatva. Ezért töltött 1982-ben egy évet a moszkvai egyetemen, majd folytatta egy további teljes évvel nálunk, akadémiánk Jogtudományi Intézetében. Magyarország visszavonzotta egy újabb évvel, 1994-ben, ekkor már az MTA Kisebbségkutató Intézetében is munkálkodva.

Írásban tökéletesen uralta nyelvünket. Még amikor rövidebb időre, átutazóban bukkant is fel – ami rendszeresen visszatérően megtörtént –, közel mázsányi könyvet vásárolt és adatott fel honába. Első hosszú ittlétekor egész családjával költözött Budapestre: a népi művészet ihletésére feleségéből, Takako asszonyból nálunk formálódott fotóművész; két kisgyermeke, a kislány Mioko és öccse Yukifusa tiszteletbeli magyar-ként növekedett, hiszen ide jártak általános iskolába; ráadásul Mioko így kerülhetett hosszú évekre vissza fiatal felnőttként a magyar fővárosba földrészük tokiói hangja, az *AsiaPress/Japan* újságírójaként.

Amikor közel három és fél évtizede magam lehettem vendégük, megcsodálhattam tokiói környezetében hatalmas, valójában sokszobásan picinyke lakásukat, ahol még darázsderekű felnőttek is legfeljebb oldalazva mozoghattak rengeteg könyvük között. Sok alkalommal foghattam gyermekeik kezét, hogy csaknem pótszülőként járjak velük látványos programokra Tokióban. Felejthetetlen vidéki hétvégeiken élhettem

együtt az egész családdal. Lelki kifinomultsága, tapintata, szerénysége mindig megragadott. Ám ha mástól máshová meghíva, például Nagoyában találkozhattunk – mert mindenhová eljött, ahol csak kedves magyarjaira rálehetett –, megfogott kollégái figyelmére, ami kitüntetően irányult feléje, ha szót kért. Amikor pedig első otllétemkor szervezte vendéglőadásomat, az utolsó napon váratlanul magyar nyelvű beszédre kért, mert mintegy százhusznyi, humán szakmáik és egyetemeik sokaságát képviselő japán hallgatóság gyűlt össze hívására, tökéletesen felkészült magyar-specialistákból, akik pontos és hiteles megfogalmazásra vágytak; hiszen vitakérdéseik is olyan finomságokat firtattak mikroszkopikus élességgel, mint Somló Bódog munkásságának korszakolása, Lukács György életútjában valamely mozzanat mikénti értelmezhetősége, vagy a politikai kereszténység szerepjátszása a Tanácsköztársaság bukása után.

Rákos betegség elhatalmasodása szakította meg életét váratlanul korán, január 15-én, reggeli fél hét tájban. E télen Intézete éppen 1956 világméretű jelentőségéről szervezett reprezentatív előadássorozatot. Január 28-án került volna rá sor, hogy – címe szerint – a „jogszerű forradalom” következményeiről szóljon. Ám ekkorra – mint közös barátunk, Masanori Aikyo professzor Nagoyából írta – már csak imádságos sóhajunk szállhatott lelke megpihenéséért.

*

Rengeteget tudott, a japán intellektualitáshoz híven azonban e roppant tudásból minden járulékosat kiszűrve csakis némi gyöngyszemeket hasznosított. Magyar vonatkozású két könyvében a kelet-európai forradalom portréját rajzolta meg Lukács iránt erőteljes érdeklődéssel, a modern magyar alkotmány és politika fejlődéstörténetébe ágyazottan,¹ további két nagyobb műve pedig a szovjetunióbeli népeket-nemzetiségeket illető politika változásait dolgozta fel, illetőleg a hivatásra nevelés Waseda-beli tapasztalatóról szólott.² Tanulmányai szintén a magyar és a szovjet/országi politikai berendezkedés és alkotmányi megoldás összefüggéseit rajzolták fel, proletárdiktatúra körülményei közepette és annak összeomlása után egyaránt, kiegészítve afrikai szocialista alkotmányok és szocializmus utáni cseh alkotmánybírói tapasztalatok feldolgozásával.³ Írásait kiegészítette fordításokkal, amelyek közül mindenekelőtt az új cseh és magyar

¹ *Tōō kakumei no shōzō. Gendai hangarī no kenpō to seiji.* Kyōto: Hōritsu Bunka Sha, 1993. 274. és *Sengo hangarī kokuseishi ni okeru kaikaku to kakumei. Senkyūhyaku gojūrokunen senkyūhyaku hachijūkunen ryō kakumei no sōgōteki kenkyū.* [出版者不明], 2006. 64.

² *Sobieto seiji to minzoku. Shakai shugi kenpōron eno kakyō.* Tōkyō: Seibundō, 1994. 448. és *Daigaku kaikaku. Waseda wa tankyūsuru.* Tōkyō: Rōdō junpōsha, 1994. 284.

³ Minden írás a Waseda Institute of Comparative Law *Comparative Law Review* című japán nyelvű folyóiratában jelent meg: az Össz-országi Alkotmányozó Gyűlésről s a proletárforradalom logikájáról in 11. 1977/2. 121–157. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/27/01/ronbun/A04408055-00-027010029.pdf>; a trópusi Afrika ún. népi demokratikus alkotmányairól in 15. 1981/2. 1–35. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/15/02/ronbun/A04408055-00-015020001.pdf>; a magyar 1956 októberi mozgalmáról és alkotmányi problémáiról in 19. 1986/2. 1–45. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/19/02/ronbun/A04408055-00-019020001.pdf>; a magyar politikai rezsimről, különös tekintettel a Népfontra in 24. 1991/2. 1–26. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/27/01/ronbun/A04408055-00-027010029.pdf>; a Szovjetunió felbomlásáról és Oroszország kialakuló politikai szerkezetéről történelmi megközelítésben 27. 1993/1. 29–54. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review>

alkotmány említendő.⁴ Csupán a legutóbbi években jelentek meg írásai angol nyelven, hála fél évszázadot megélt Intézetük jubileumi programja immár a külvilág felé kitárlkozó megszervezésének.⁵ Saját kollegiális körünkben többen köszönhetjük néki, hogy írásainkból valami szintén megjelenhetett az ő nyelvükön.⁶

Karunkat többször meglátogatta immár a Szentkirályi utcában. Két ízben előadást is tartott, egyszer meghívott hallgatóknak a japán jogi mentalitásról, másszor speciális kollégiumomon; hallgatóinknak véle folytatott nyílt beszélgetése hozzájárulhatott ahhoz, hogy utóbb több tanítványunk pályázott – sikerrel – Japánban folytatandó tanulmányokra.

/pdf/27/01/ronbun/A04408055-00-027010029.pdf; I. Fujita és K. Sugiura az orosz átmenet jogi reformjáról szerkesztett könyvről (Kyōto: Hōritsu Bunka Sha, 1998.) 33. 2000/2. 281–294. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/33/02/ronbun/A04408055-00-033020281.pdf>; a cseh alkotmánybírószágról múlt és jelen összevetésében pedig 38. 2004/1. 23–71. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/37/02/ronbun/A04408055-00-037020002.pdf>; végezetül pedig a magyar rendszerátalakulásról és alkotmányi problémáiról 1989-et követően 37. 2004/2. 2–25. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/37/02/ronbun/A04408055-00-037020002.pdf>.

⁴ Így szintén a Waseda Institute of Comparative Law *Comparative Law Review* című folyóiratában egy szovjet írás a szovjet alkotmányról és alkotmánytudományról 15. 1981/2. 137–146. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/15/02/ronbun/A04408055-00-015020137.pdf>; az új cseh, illetőleg magyar alkotmányé 36. 2002/1. 231–246. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/36/01/ronbun/A04408055-00-036010231.pdf>, ill. 37. 2003/1. 279–311. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/37/01/ronbun/A04408055-00-037010279.pdf>; Vaclav Pavliceznek a diktatúrától a demokráciáig tartó csehszlovák alkotmányi változások folyamatáról szóló írásáé pedig 39. 2005/1. 197–222. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/39/01/ronbun/A04408055-00-039010197.pdf>.

⁵ A Study of the History of Hungarian Parliamentarism. Toward the Reconstruction of Parliamentary Democracy. In *Japanese Law in an International Context. Law in its Origin and Law in its Global Context*. Comparative Law Study Series 33, Tokyo: Waseda University Institute of Comparative Law, 2006. 114–142.; From the Shore of the West Eurasian Side. In *International Context of the Japanese Law. Index of Linkage with West and Asia*. Comparative Law Study Series 32, Tokyo: Waseda University Institute of Comparative Law, 2006) 146–151.; Reform and Revolution under the 20th Century Socialism. In *Japanese Legal Studies in Comparative and Historical Context. It's Perspective of Comparative Law*. Comparative Law Study Series 34, Tokyo: Waseda University Institute of Comparative Law, 2008. 201–205.

⁶ Először említett magyar nyelvű előadásomat [Társadalmi rendszer és a jog.] jelentette meg ugyanezen Waseda Institute of Comparative Law *Comparative Law Review* című folyóirat hasábjain – 26. 1993/2. 85–95. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/26/02/ronbun/A04408055-00-026020085.pdf>, majd három hazai írás lefordításáról gondoskodott ugyanitt: PÉTERI ZOLTÁN: Constitution-making in Hungary. 41. 2008/2. 332–347. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/41/02/ronbun/A04408055-00-041020332.pdf>; VARGA CSABA: Philosophy of Law in Central and Eastern Europe. A Sketch of History. 41. 2008/2. 348–360. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/41/02/ronbun/A04408055-00-041020332.pdf>; valamint MAJTENYI BALÁZS: Minority Rights in Hungary and the Situation of the Roma. 41. 2008/3. 120–141. és <http://www.waseda.jp/hiken/jp/public/review/pdf/41/03/ronbun/A04408055-00-041030120.pdf>.

– KÖNYVISMERTETÉSEK –

A JOGTÖRTÉNET LÉNYEGE

Werner Ogris születésnapjára összeállított kötet

GÁBOR MÁTHÉ – BARNA MEZEY (Hrsg.): Das Wesen der Rechtsgeschichte.

Werner Ogris zum 75. Geburtstag.

Budapest: Gondolat Verlag, 2010, 140 p. ISBN 978 963 693 121 6

A 2010 júliusában jelent meg *A jogtörténet lényege* című tanulmánygyűjtemény, Máthé Gábor és Mezey Barna szerkesztésében. Mint alcíme is mutatja, a gyűjtemény összeállításának indokát Werner Ogris professzor 75. születésnapja szolgáltatta. Nem ismeretlen jelenség a tudományos életben, hogy kiemelkedő jelentőségű kutatók és tanárok előtt kollégáik egy-egy rövid, szakterületükhöz kapcsolódó írással tisztelegnek ilyen jeles alkalmakkor. A tanulmányok Ogris professzorra tekintettel – egy kivétellel – német nyelven íródtak.

Werner Ogris 1935. július 9-én született, jogi tanulmányait Bécsben végezte, ahol tudományos tevékenységét is kezdte. Első jelentős művét a középkori életjáradéki szerződésekről írta, amelyért később Theodor Körner-díjjal tüntették ki. Az oktatást a Bécsi Egyetemen kezdte, majd 1962-ben a Berliini Szabadegyetem akkori legfiatalabb professzoraként találkozhatunk vele. Az 1972/1973-as tanévben a Bécsi Egyetem Jogi Karának dékánja volt, vendégelőadóként megfordult a kansasi, tokyoi, kyotoi egyetemeken. 1975-től rendes tagja az Osztrák Tudományos Akadémia filozófia-történelem osztályának. 2004-ben a Pozsonyi Jogtudományi Főiskolán professzor, 2005-ben dékán. 1968 és 1992 között a Savigny Alapítvány által kiadott Zeitschrift für Rechtsgeschichte szerkesztői és kiadói munkáit végezte. Ezek alapján bátran állíthatjuk, hogy mind az osztrák, mind a nemzetközi jogtörténettudomány kimagasló alakjával állunk szemben, akiről tudjuk, hogy kiváló kapcsolatot ápol a magyar jogtörténetészekkel. A tanulmánygyűjtemény szerzőgárdája a magyar jogtörténeti tanszékek vezetőiből és oktatóiból áll, ami nem véletlen, hiszen, e tudományterület művelői között rendkívül szoros, szakmai és emberi kapcsolat alakult ki.

Az első szerző Balogh Elemér, a Magyar Alkotmánybíróság tagja, a Szegedi Tudományegyetem jogtörténésze, szubjektív elemzést végez a *Jogtörténész, mint alkotmánybíró* című írásában. A tanulmány bevezető része után megismerhetjük a szerző tudományos kutatási tevékenységének kezdeteit, amely a német jogterülethez kötődik. A tanulmány írója felhívja a figyelmet az összefoglaló monográfiák hiányára, amit a jövőben ő maga is orvosolni kíván saját kutatási területe kapcsán. Szükségesnek lát egy összegző feldolgozást az 1532 és 1871 közötti magyar büntető igazságszolgáltatásról. Ez a munka nem nélkülözheti a kapcsolódó német és osztrák forrásokat sem, hiszen a német büntetőjog a Constitutio Criminalis Carolina óta intenzív befolyást

gyakorolt a kortárs magyar jogfejlődésre. A szerző e mellett egy összefoglaló tankönyvet is meg kíván alkotni a késő középkori és újkori német büntetőjogról, ami az összeurópai jogösszehasonlítás közép-európai alkotórészét képezné, hiszen a német büntető-kultúra kisugárzása természetesen nem csak a történelmi Magyarországot érintette. Balogh Elemér másik fő kutatási területét, az egyházi igazságszolgáltatás történetét illetően szintén célul tűzte ki egy monografikus munka megírását. Ezt a témát a szerző Bónis Györgytől „örökölte”, az általa megkezdett munkát folytatta annak halála után. Az osztrák-német jogintézmények ezen a téren is előképet adnak a középkori magyar egyházi bírászkodásról.

Homoki-Nagy Mária, a Szegedi Tudományegyetem professzora, *Gondolatok a jogtörténet helyzetéről és szerepéről a 21. század elején* című tanulmányában Adolf Laufs gondolataiból indul ki, aki szerint a jogtörténet nem más, mint a jog fejlődésének vizsgálata az adott térben, időben, társadalomban és gazdaságban. A szerző röviden kitér az Európa jogára, amely történeti alapokon működött a gyakorlatban, kiemeli a szokásjog fontosságát mind a common law országokban, mind a nagy kodifikációkat megelőző idők kontinentális országai esetében. A kodifikációs tevékenység ugyan különféle nemzeti jogrendszereket hozott létre, azonban ezek csak együttesen, az egymásra gyakorolt hatásuk vizsgálatával kutathatóak teljes körben. A szerző ennek kapcsán kifejti a Magyarországon rövid ideig hatályban lévő ABGB hatását a további jogfejlődésre, valamint utal a 19. századi német joggyakorlatra is, amely szintén befolyásolta a magyar magánjog fejlődését. Az jogrendszerek egymásra gyakorolt hatása mellett a szerző a római jogot, mint a közös alapot emeli ki, amelynek alapján lehetséges az európai jogegységesítés. Napjaink jogtörténetészet arra figyelmezteti, hogy nem tekinthet hobbyként az általa művelt tudományra, mert a múlt jogintézményeinek ismeretében lehetősége van részt venni a jelenlegi jogfejlesztésben, különösen az Európai Unió jogegységesítő törekvéseiben. A szerző kifejti, hogy az elmélet és a gyakorlat szoros kapcsolatban van egymással. De míg a jogtörténetészek kutatásaik révén elméleti összefüggéseket szolgáltatnak a gyakorló jogászoknak, azok sokszor nem veszik ezeket figyelembe. A szerző írását az igazságról, jogról és jogtudományról szóló Werbőczy-idézettel zárja.

Ezt követően Kajtár István, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tanszékvezetője, *A jogtörténetről és annak hasznáról* című tanulmányában többször is említést tesz a kötet címettjéről, Werner Ogrisről és az ő tudományos munkájáról. A szerző a jogtörténetre, mint a jogtudomány egy elismert történelmi ágazatára tekint. Röviden kitér azon tényezőkre, amelyek a jogot alakították, és amelyek vizsgálata jogtörténeti szempontból jelentős, így a történeti-földrajzi régiókra, a fontosabb külföldi és magyar jogi dokumentumokra, a jogtudomány kiemelkedő alakjaira, a forradalmi és organikus fejlődési folyamatokra. Szót ejt a jogtörténettel határos igen érdekes területekről is, mint a jogi stílus, a jogi ikonográfia, a jogtörténeti szempontból vizsgálható jogi szertartások és szimbólumok. Írását megragadó és elgondolkodtató hasonlattal zárja. A szerző úgy tekint a jogtörténet által megállapított tapasztalatokra, mint egy génbankra, ami mint ilyen segédeszköz a jog gyakorlati alkalmazása során is szerepet kaphat. Szerinte alkalmazhatóak a „jogtörténeti génbankban” található pozitív vagy negatív tapasztalatok, és ez alapján felértékelődhet a jogtörténet sokszor háttérbe szorult gyakorlati haszna.

Máthé Gábor, a Károli Gáspár Református Egyetem professzora, egy részletes jogfejlődés-történeti összefoglalót követően a jogtörténetet, mint társadalomtörténeti irányítót határozza meg. Ezt követően Eckhart Ferenc tézisét vizsgálja, amely szerint a történelemben nincsenek izolált kultúrák és izolált jogfejlődések, vagy nem létezik nemzeti jog nemzetközi, külföldi jog nélkül, mivel a különböző jogok alkotórészei egymásra hatással vannak, szimbiózisban élnek. A szerző felteszi a kérdést, hogy ebben a helyzetben mi a szerepe, mi a feladata a jogtörténésznek. A választ Hans Georg Gadamer-től idézi, aki a jogalkalmazók hermeneutikai tevékenységét a jogtörténészek tevékenységével hasonlítja össze, vagyis a jogtörténész éppen úgy, mint a jogalkalmazó a múlt és jelen között közvetítő szerepet tölt be. A szerző röviden bemutatja az ezzel ellentétes álláspontot is, amely Peschka Vilmos nevéhez kötődik, aki szerint a jogalkalmazónak az adott esetre van egy bizonyos értékelése, míg a jogtörténésznél ez szóba sem jöhet a tudományos objektivitás miatt. Napjaink jogtörténészének feladatát abban látja, hogy az európai szintű jogegységesítésben részt vegyen, annak előre haladását segítse. Ennek kapcsán utal Werner Ogris *Az európai jogkultúra elemei* című munkájára, amely szerint a közös európai jogi kultúra nem a napjainkban keletkező több ezer oldalas európai uniós normákat jelenti, hanem a történelmileg kialakult formákat és értékeket, amelyekre több példát is hoz. Ez alapján a tanulmány írója kiemelten fontosnak tartja a jogtörténeti alapkutatásokat.

Mezey Barna, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzora, *Jogtörténet, jogtudomány, oktatás* című tanulmányában rámutat, hogy a 19. századi magyar polgári átalakulásig a jogtörténet elválaszthatatlan volt a jogalkalmazástól, mert a jog maga volt a történelem, nyolc évszázados európai kereteivel, és a ki tudja milyen régi előtörténetével. A jogtörténet szerves része volt a jogi életnek, mert a szokásjog működtette a jogértelmezést és a jogalkalmazást, amely során a jogász a régi magyar jogot hívta elő, nem ritkán az első magyar királyra, Szent Istvánra hivatkozva. A jogtörténet politikai szerepe is jelentős volt, hiszen a rendi alkotmányos jogokra hivatkozó nemesi ellenzékkel szemben a Habsburg-udvar saját „udvari történetíróit” alkalmazta, hogy megfelelő jogi indokokat találjanak érvelésük alátámasztására. Az 1848-as átalakulás gyökeres változást hozott e tekintetben: a jogtörténet elvesztette mind a jogalkalmazásban, mind a politikai párbeszédben elfoglalt szerepét, és az egyetemek katedráira szorult vissza. Itt azonban szembetalálkozott az oktatásban már régóta jelenlévő történelemtudománnyal. A szerző Degré Alajost idézi, aki úgy írja le a történészek és a jogtörténészek viszonyát, mint két ellenséges tábor küzdelmét. A két tudományterület közötti ellentétet Eckhart Ferenc oldotta fel, mikor megadta a jogtörténet definícióját, amely szerint a jogtörténet egyszerűségi jogi biológiája egy népnek, másrészt az általuk létrehozott jogrend története, és mindkettő egyformán fontos a jogtörténet és a történelemtudomány számára. A szerző kifejti, hogy a jogtörténet speciális tárgya miatt csak interdiszciplináris tudományterületként fogható fel. A jogtörténészeket is két csoportba osztja, nevezetesen vannak jogászok, akik történelemmel foglalkoznak, valamint történészek, akik jogi problémákat is kutatnak. Mindkét csoport a maga szemszögéből foglalkozik a jogtörténettel. A jogtudomány és a jogtörténet viszonylatában a jogtörténet szerepét a jogi képzésben betöltött helye határozza meg. A jogtörténet feladata ez alapján az, hogy a hallgatókkal megismertesse a jog általános helyzetét, alapvetéseit, és a jog alapvető jelenségeit történeti távlatban, és a későbbi hatályos jog tantárgyait előkészítse.

A soron következő angol nyelvű írásban Rác Lajos, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanára, a *Jogtörténet helye és szerepe a mai Magyarországon* címmel részletesen bemutatja a hazai jogi oktatás történetét az 1667-ben alapított Nagyszombati Egyetemtől egészen napjainkig. Külön kiemeli a „Jus Partium” oktatását, amely a jog gyakorlati alkalmazásának tanaként határozható meg. A szerző a felvilágosodás korának jogi oktatásáról Kosáry Domonkos nézeteit idézi. Megemlíti a 18. század nagy jogtudósait, Gustav Wenzelt és Leo Thunt, valamint az 1850-ben alapított Pesti Magyar Egyetemet. A 19. század kapcsán kiemeli, a jogtörténeti kutatások fontos szerepét az államok alkotmányának és jogrendszerének fejlesztése kapcsán, valamint utal a kor nagy jogtudósai közötti tudományos párbeszédre Thibault és Savigny kapcsán. A tanulmány írója a 20. század első felét illetően Eckhart Ferenc munkásságát emeli ki, ezen belül is a Szent Korona-tannal kapcsolatos írásait, és az őt követő jelentős jogtörténészeket sorai között tudó generáció (Degré Alajos, Bónis György, Csizmadia Andor) kinevelését. A szocialista időszakban a jogtörténet adott lehetőséget, hogy a múlt színesebb világába visszatekintsünk, amikor Magyarország nagyobb autoritással és szuverenitással bírt. A szerző szerint az 1990-es rendszerváltás nem hozott jelentős változást, kitér azonban az ekkor felállított Alkotmánybíróság működésének jogtörténeti kérdéseire is. Napjaink kapcsán az Európai Unióra helyezi a hangsúlyt a szerző, kiemelve a *ius commune* és az Európai Bíróság jelentőségét.

Stipta István, a Miskolci Egyetem tanszékvezetője a magyar jogtörténet elmúlt 20 évének fejlődési tendenciáival és legfontosabb műveivel foglalkozik. A tanulmány elején a szerző a jogtörténeti kutatás személyi feltételeire utalva rámutat, hogy generációs tagozódás figyelhető meg a jogtörténészek között. A fiatal generáció kapcsán megjegyzi, hogy azok nagy része még hallgatói minőségében részt vett, és eredményesen szerepelt a helyi és országos TDK-fordulókon. A szerző szerint a PhD-hallgatóknak köszönhetően nagy létszámú oktató és kutatónemzedéket nyert a tudományterület, akik nagy számban vállalkoznak külföldi tanulmányokra, tanulmányutakra. Az idősebb generációra vonatkozóan megállapítja, hogy a 80-as években nagy volt a száma a főállású jogtörténészek között azoknak, akik két diplomával, jogász és történész képesítéssel is rendelkeztek. Ebből következik, hogy ezek a kutatók nagy affinitást tanúsítanak a határtémák, a néprajz, a régészet, a filozófia és az általános történelemtudomány iránt. Ezekről az idősebb kutatókról is elmondhatjuk, hogy nagy részük hosszú ideig kutatott külföldi intézetekben. A kutatási témák kapcsán a következő tendenciákat figyelte meg a szerző: az antik korszak, és a középkor továbbra is kevésbé népszerű, mint a 19. század, és a 20. század eleje. Új jelenségként említi, hogy a kutatások időbeli határait nem zárják le 1945-tel, hanem sokszor egészen napjainkig kiterjesztik. Az 1989-es változás nem hozott lényeges változást a témaválasztás terén, a szerző állítása szerint ez a bizonyíték arra, hogy a politikai szempontok a kutatási téma kiválasztásánál a 80-as évek óta nem játszottak döntő szerepet. Ennek kapcsán újdonság, hogy egyre népszerűbb téma az 1956 előtti és az azt követő időszak jogtörténeti szempontú vizsgálata. A kutatási témák nagy része továbbra is alkotmányjog-történettel foglalkozik, ám a pozitív jogágak is egyre erőteljesebben követelik és igénylik előtörténeti tevékenységük tudományos feldolgozását.

A kötet záró tanulmányában Szabó István, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának tanszékvezetője, a *Hagyomány és múlt értékei* című

írásában a hagyományok hatását vizsgálja a jogtudomány kapcsán. Felteszi a kérdést, hogy egyáltalán lehetséges-e egy bizonyos tudományterületen a hagyományok figyelembevétele nélkül kutatni. A választ a filozófiával állított párhuzammal adja meg: a filozófia kérdései évezredes múltra tekintenek vissza. A szerző a hagyomány alatt a jogtudomány esetében a szokásjogot érti, és ezt veti alapos vizsgálat alá. A jog feladata az igazság érvényre juttatása, és ebből következően a kérdés az, hogy az igazságosság fontosabb-e abban az esetben, mikor egy jogtalan norma ellentmond a szokásjog rendszerének, vagy a jogrendszernek, ahol a pozitív jog áll a középpontban. A szerző azon a véleményen van, hogy nagyobb a veszélye egy igazságtalan norma megszületésének egy pozitív jogrendszerben, mint a szokásjogi alapúban, mert a normák kialakulása a szokásjogban sokkal lassabban történik, hosszú évszázadok gyakorlata alatt formálódik. Az írás második részében Ausztria és Magyarország kapcsolatával foglalkozik a jogtörténet szempontjából. A sok száz éves együttélés nagyban hatott a két ország jogfejlődésére, és oktatására is. Azonban a vasfüggöny ezt a hosszú szimbiózist megszakította. A magyar fél további útja a jogi hagyományokkal való szakítást jelentette, míg az osztrák fél a kontinuitás talaján maradt. Hangsúlyozza, hogy ma Magyarországon azért kiemelkedően fontos a jogtörténet művelése, mert a megtépett gyökerek a rendszerváltás után sem erősödtek meg. A szerző leszögezi, hogy igaza van azoknak, akik szerint a múlthoz való kötöttség akadályt jelent a modernizálás előtt, de hozzáteszi azt is, hogy egy ilyen szemlélet ahhoz vezet, hogy csak ténykérdéseket keresünk a múltban, és nem pedig példaképet, amit követni kellene.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy mivel a szerzők különféle nézőpontból közelítették meg a címben szereplő témát, az egyes tanulmányokban ismétléseket, tanulmányok közötti átfedéseket figyelhetünk meg, de a gyűjtemény ennek ellenére tartalmas, egységes. A szerzők stílusa sem egységes, ám ez nem zavarja a közérthetőséget. Az eltérő nézőpontokból fakadóan az írások jellege is vegyes képet mutat, Balogh Elemér írása a saját tapasztalatokra koncentrál, Stipta István összefoglalója sok tény és adatot tartalmaz, Szabó Istváné szabad gondolatmenetet követ. Összességében egy értékes munkának minősíthetjük, amely szép példája az osztrák magyar jogtörténészek közötti hagyományosan jó kapcsolatnak. Reméljük sok hasonló alkotással lesz szerencsénk még találkozni.

BÍRÓ ISTVÁN
doktorandusz, Miskolci Egyetem

„ÚTIKÖNYV” AZ ÓKORI RÓMÁRÓL

*Gondolatok Philip Matyszak: Antik Róma napi öt denariusból című könyve magyar nyelvű kiadásának margójára**

Egyedülálló és roppant szellemes a londoni székhelyű, 1949-ben életre hívott Thames & Hudson Kiadó ötlete, amely szerint a „Traveling on 5 Series” keretében olyan „úti-könyveket” jelentet meg, amelyek egy történelmi kor egy-egy jelentős városát, város-államát mutatják be. Ez a törekvés egybevág a kiadó küldetésnyilatkozatával is, amely szerint elsődleges céljuk egy „falak nélküli múzeum” megteremtése, amely a széles tömegek számára igyekszik bemutatni a világot. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a kiadó fő profilja a művészetek körébe esik.¹ Első tekintetre a kiadó fentebb nevezett sorozatának elgondolása aligha lenne elmés elképzelésnek nevezhető, ami viszont ténylegesen azzá teszi, az éppen az a tény, hogy mindeme leírásokat egy útikönyv formájában kapjuk meg. Jelen esetben ez annyit tesz, hogy amit az olvasó a kezében tart, az nem más, mint egy tényleges útikönyv – a Kr. u. III. század elejéről. Éppen ennek szól a fentebb használt idézőjel; talán ezzel lehet kifejezni azt az anakronizmust, amely egyfelől az útikönyv mint műfaj, másfelől pedig az utazás mint kikapcsolódás és az ókori Róma mint úti cél között feszül. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem lehetséges bemutatni a Krisztus utáni kétszázas évek Rómáját egy útikönyvben, vagy erre legalábbis valamilyen „second hand” formában nyílik lehetőség. Éppen ebből adódóan érthető az ’ötletes’, ’szellemes’ és ’elmés’ jelzők, már ami az alapul szolgáló elgondolást illeti. A kivitelezés vonatkozásában azonban ezek a jelzők már nem minden esetben sorolhatók fel. Nem lehet ugyanakkor azt mondani, hogy a könyv kivitelezésével ténylegesen baj lenne: igényes borító és belső kidolgozás – és mégis, valami hiba van a kréta körül. Már ezen a ponton érdemes és szükséges is azt leszögezni, hogy tisztában vagyunk azzal a ténnyel, hogy ez nem egy tudományos igényű íródott monográfia, hanem egy ismeretterjesztő munka, amelynek elsődleges célja a szórakoztatás. Ezen túlmenően persze nem elhanyagolható szempont, hogy ismereteket is közöl az említett korszak Rómájáról, a római életéről, és éppen ez az a pont, ahol a kréta körüli hiba tetten érhető. Véleményünk szerint ugyanis a súlypontok megválasztása olyan formában történt, amely az összképet erősen sarkossá teszi – talán nem feltétlenül szükséges módon. Ez a megfogalmazás elsőre kissé rejtélyesnek tűnhet; konkrét kifejtésére alább kerül sor.

A könyvvel kapcsolatos problémák mindebből adódóan nem csak a magyar kiadásra, hanem az alapul szolgáló eredeti változatra is igazak – tegyük hozzá már most: a magyar kiadás nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az olvasóban valamiféle kellemetlen szájíz alakul ki a művel kapcsolatosan. Az eredeti könyvnek léteznek olyan kiadásai, amelyek már a külső megjelenésükkel is mintegy jelzik az olvasó számára, hogy

* PHILIP MATYSZAK: *Antik Róma napi öt denariusból* (Ancient Rome on Five Denarii a Day). Fordította: Lautner-Deák Krisztina. Budapest: Scolar Kiadó, 2008, 144.

¹ Ld. <http://www.thamesandhudson.com/aboutus.html>

milyen jellegű művet tart a kezében. Ezen a ponton pedig az „Antik Róma napi öt denariusból” valójában némiképp megtéveszti a gyanútlan olvasót. A kulcsin alapján ugyanis azt gondolhatná bárki, hogy egy komoly, értékes munkáról van szó, az igazság azonban az, hogy egy, az ismeretterjesztő mű és a ponyva között elhelyezkedő írással van dolgunk. Ez persze korántsem jelent problémát: az alapötlet kiváló, és mindent egybevetve dicsérendő a szerző abbéli törekvése is, hogy lényegében modern eszközökkel igyekszik közel hozni az átlagolvasó számára az ókori Róma világát. Összességében tehát az ötlet az, ami elsősorban nagyon üdvözlendő, azonban véleményünk szerint a kivitelezés tekintetében más út, vagy akár utak is kínálkoztak volna.

Ami a munka útikönyv jellegét illeti, alapvetően már attól sem vagyunk túlzottan meghatódva. Meglátásunk szerint egy útikönyvnek alkalmasnak kell lennie arra, hogy az utazásból maradandó élményt kreáljon, méghozzá azáltal, hogy olyan (akár praktikus, akár történeti, akár kulturális) érdekességekre, apróságokra hívja fel az utazó figyelmét, esetleg olyan összefüggéseket tárjon fel, amelyeket az egyszerű utazó nem, vagy nem feltétlenül fedezett volna fel segédkez nélkül. Egy pozitív példát említve, a Panoráma kiadó által 1966-ban megjelentetett „Itália” című kötet önmagában alkalmas Olaszország átfogó és részletes bemutatására: egyszerre ismerhető meg belőle az ország földrajza, nevezetességei és nem utolsósorban a sorokon átszűrődik az itáliai kultúra is, és az olvasó az egyes sorok olvasásával szívja azt magába, valamint a könyv különleges értéke, hogy az olasz embereket is igyekszik közelebb hozni az olvasóhoz.² Ez persze a szerzőt dicséri, hiszen egyértelmű, hogy a szövegből Itália részletekbe menő ismerete és az itáliai kultúra megértése és szeretete sugárzik, az olvasó pedig ilyen találás után már-már türelmetlenül várja, hogy a valóságban is láthassa a lapokon is megelevenedő látnivalókat. Ehhez képest a jelen „útikönyv” összességében csupán *pro forma* jogosult ennek a titulushoz a viselésére. A könyv első két fejezete (Utazás, Róma környezete), valamint a „Letelepedés” címet viselő harmadik fejezet első három alfejezete ténylegesen útikönyv jellegű, innentől kezdődően azonban vészesen sodródunk afelé, amelyet legjobb indulattal is „ókori bulvárnak” lehetne nevezni. A könyv elején még talán volt elég lendület magában az ötletben, ami előre vitte a szerzőt is, viszont egy bizonyos ponton túl érzésünk szerint egyre inkább kezdi elveszíteni útikönyv jellegét. Ehelyütt legyen szabad kiemelni, hogy attól még semmi esetre sem lesz valami útikönyv, hogy az egyes látnivalók száraz adatait felsorolja.³ Ami az előbb említett „bulvárosodást” illeti, azt kell mondani, hogy ez minden kétséget kizáróan a szerző hibája. Kicsit olyan érzésünk van, mintha Philip Matyszak⁴ beült volna egy időgéphez csak azért, hogy az a Forum Romanumon tegye ki őt Kr. u. 200-ban, így adva meg a lehetőséget, hogy a kor minden pletykáját összegyűjtse – bármiféle kriti-

² FAITH TIBOR: *Itália*. Budapest: Panoráma Kiadó, 1966. Ennek a munkának egy korszerűsített, felújított változata van jelenleg előkészületben a kiadónál Faithné Pajzs Andrea tollából.

³ Ilyen tipikusan a Puteoliban található amfiteátrum leírása (10. oldal) vagy Caecilia Metella sírjának bemutatása (28. oldal), vagy akár a Colosseum ismertetése (82–83. oldalak) különösen. Ugyanakkor a számadatok felsorolása némely esetben kifejezetten hasznos – ilyen például a piaccal és vásárlással foglalkozó részben (66–67. oldal) a súlyok és mértékek gyakorlati bemutatása.

⁴ Vö. <http://www.matyszakbooks.com/aboutauthor.htm>

ka nélkül. Nem teljesen értem azokat a – főként persze angol – recenziókat, amelyek az egekig magasztalják Matyszak munkáját, mondván, hogy milyen élő és korhű képet fest a kor Rómájáról, valamint, hogy az olvasó igazán testközelben érezheti az ókori várost.⁵ Igaz ugyan, hogy a szerző elgondolása unikum, azonban véleményünk szerint őrizkedni kell attól, hogy az ötlet egyedisége felett érzett örömünk háttérbe szorítsa azt a képességet, hogy a leírtakat saját helyükön kezeljük. Nyilván minden recenzens örül az ötletnek, de ez éppen ennyi kell, hogy legyen. Érthető azonban, hogy igényesebb munkákhoz szokott szem minduntalan a lap aljára kalandozik, az esetleges lábjegyzeteket keresendő. Persze egy igazi útikönyv által közölt tényeket anélkül is elhiszi az ember, hogy hosszas lábjegyzet-apparátus győzné meg a leírtak helytállóságáról. Félreértés ne essék: nem lenne szükséges hivatkozásokkal is megtölteni ezt az amúgy is túlsúlyos könyvet. Mindössze hasznos lett volna – a szerzőnek is –, ha néhány állítását (ld. pl. a *praetorianusokról* szóló fejezetet) hivatkozásokkal támasztja alá.

Meglehet azonban, hogy a könyvnek a közléseit talán még a jegyzetek megléte esetén is kétkedve fogadnánk, mert már pusztá stílusa – jelesül az ókori Róma meglátogatását úgy állítani be, mintha ez egy modernkori szenzáció lenne, amelyet itt és most el kell adni, de gyorsan, mert jöhet még ennél nagyobb szenzáció, és akkor ez itt marad a nyakunkon – sem teszi alkalmassá arra, hogy higgyünk neki. Ezt a szenzációhajhász stílust véleményünk szerint mi sem példázza jobban, mint az a tény, hogy előbb esik szó a könyvben a lakomákról, a cirkuszi játékokról és a bordélyokról, mint a Palatinus dombról, a szentélyekről, fürdőkről vagy Szent Péter sírjáról. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a mű egyes fejezetei kifejezetten jóra sikerültek. Egy jogász például alappal tarthatna a közrenddel foglalkozó fejezettől, mivel a nem jogászoknak a római jogról való megnyilatkozásai az esetek többségében meglehetősen egysíkúnak nevezhetők. Léteznek persze kivételek szép számmal, és ebben a vonatkozásban a jelen munka is ebbe a körbe sorolható: a maga leegyszerűsítő szemléletével nagyban-egészben jól adja vissza a római jog működését, legalábbis egy szemszögből: a perről és a praetori *iurisdictió*ról kirajzolódó kép összességében jól tükrözi a jog mindennapi működésének érzetét.

Egyébként a korábban már említett jegyzetek hiánya komoly szépséghibája a műnek. Nem kellene lábjegyzetekkel teletűzdelni, mégis jó lenne, ha legalább a könyv végén visszakereshető lenne, hogy egy-egy állítás honnét is származik. Ugyanez áll a primer forrásokra is, amelyeket ugyan felvonultat a szerző, ezek azonban jórészt elvesznek a szövegben – hála a mű szintén szenzációhajhász tipográfiájának. Ne legyünk azonban túlon túl szigorúak. Ha már a primer forrásidézeteknél tartunk, azt kétségtelesen el kell ismerni, hogy ezek túlnyomó többsége valóban színesebb és emberközelivé teszi a munkát, és az idézetek javarészt találóan megválasztottak. Nekünk mindössze azzal van – egyébként nem kevés – bajunk, hogy ezeknek az idézeteknek

⁵ A teljesség igénye nélkül ugyan, de rá kell mutatni arra is, hogy születtek angol nyelvterületen is olyan recenziók, amelyek pontosan értékének megfelelően kezelik ezt a könyvet. A Spectator könyvklubja például a hagyományos útikönyvek ügyes paródiájának (a smart parody of all the usual travel guides) minősíti a munkát, amellet persze, hogy eredetiségét maga is elismeri. Vö. <http://www.spectator.co.uk/books/183496/how-did-the-colosseum.shtml>.

a szövegben való elhelyezése teljességgel következetlen: van, hogy a főszövegben, a korábban írottakat alátámasztandó szerepelnek a szövegben, máskor valamely fejezet elején kapnak helyet, megint máskor az oldal közepén található szöveglakban. Ez pedig komoly problémákat jelez. A saját bevallása szerint az ókor iránt gyermekkora óta érdeklődő szerző, aki nem melleleg a cambridge-i Madingley Hall berkein belül működő Institute of Continuing Education keretében végez oktatási tevékenységet⁶, nincs tisztában egy nagyon alapvető kérdéssel, és pedig azzal, hogy mi is a források szerepe az ókorral való foglalatalkodásban. Véleményünk szerint ugyanis a primer forrás nem eszköz, nem a szerző bábja, amelynek segítségével kimutathatja, hogy milyen egyedi és nagyszerű elképzelései vannak. A forrás alap és kiindulópont, amelyekből információk nyerhetők. Az egyén feladata pedig a forrásból nyerhető információk szegmentálása és értékelése, a lehetőségekhez képest összevetése más forrásokkal, annak érdekében, hogy az egészből ismeretek legyenek kinyerhetők, amelyeket az adott egyén valamely szervezett rendszerbe vagy legalábbis összefüggő keretbe foglal.

Végezetül külön kell szólni a magyar kiadásról, különösen pedig a magyar fordításról, amely utóbbi kétségtelenül hozzájárult a jelen dolgozat elkészültéhez. A magyar változat a Scholar Kiadó gondozásában jelent meg, a fordító Lautner-Deák Krisztina. Éppen neki köszönhető, hogy a könyv egyes részein az olvasónak szó szerint végig kell küzdenie magát. Az még csak hagyján, hogy a fordító latinul egyáltalán nem tud, azonban legyünk reálisak! Nem szimultán tolmácsolásról van szó, amelynek során a tolmácsnak – ha úgy tetszik – „csípőből kell tüzelnie”. A fordítási tevékenység során jó esetben hosszabb idő állt a fordító rendelkezésére, hogy a szöveget elkészítse, félretegye, ismét elővegye és javítgasson rajta. És lett volna ideje arra is, hogy a fellelhető számtalan kézikönyv, szótár, lexikon, szakkönyv, ismeretterjesztő munka valamelyikéből utána nézzen annak, amiben esetlegesen nem volt biztos. Nem beszélve továbbá arról, hogy segédeszköznek végső soron ott a világháló is. Ehhez képest magyar fordításból a latin nyelv iránti legcsekélyebb érdeklődés sem látszik: a fordító kicsit a *laissez faire* elv égisze alatt oldotta meg a könyv magyarítását. Mit szépítsük: finoman szólva is égbe kiáltó sületlenségek tárháza lett a magyar fordítás, mint amilyen például mansion (mint latin szó!), Néró (sic!) vagy az aedilék (sic!) emlegetése – hogy csak a leginkább kirívó eseteket említsük. Eme hibák már csak azért is különösen bosszantóak, mert jórészüik vonatkozásában az egyébként hiányzó ismeretek az alpműveltség körébe tartoznak. Emellett azt sem tudjuk szó nélkül hagyni, hogy a fordító az angol szöveget sem fordította lelkiismeretesen. Ez pedig, maradjunk annyiban, hogy a jóhiszemű megközelítés, amelynek létjogosultsága ugyanakkor erősen megkérdőjelezhető olyan esetben, amikor a magyar kiadás 66. oldalán az állampolgárok kukorica fejadagjáról esik szó. Ténykérdés, hogy az eredetiben a 'corn' szó szerepel, erről azonban tudható, hogy a brit angolban a magyar 'gabona' szó megfelelőjeként használják. Annak ismerete persze már más lapra tartozik, hogy egyébként a kukorica mikor jelent meg Európában... Ehhez hasonló a Pantheonon foglalkozó fejezetben, a könyv 102. oldalán szereplő utalás az olimpiai (sic!) istenekre, amely annál is inkább ékes példája a fordító figyelmetlenségének, hogy a színes tablók egyi-

⁶ Ld. a 4. sz. jegyzetben hivatkozott önéletrajzot a világhálón.

kén (X. tabló a 110. oldalon) képfeliratánál viszont az „olimpосzi istenek” kifejezés szerepel.⁷ Mindezek mellett több helyen lehet találkozni ügyetlen fordítással, bár lehet, hogy a fordító számára az egyes megoldások nem tűntek ilyennek – *de gustibus non est disputandum*.⁸ Előfordul ugyanakkor értelmetlen mondat is a szövegben, aminek jelentését az olvasó többszöri nekifutásra sem tudja megfejteni.⁹ Mindezekon túlmenően, a szövegben találkozhatunk még egy-két, apróbb szórendi vagy ragozási hibával is. Fontos kiemelni, hogy mindez nem csak a fordító vétke! Ha valaki egy szöveggel dolgozik, óhatatlanul előfordul, hogy bizonyos hibákat nem vesz észre, mert sokadik olvasásra az agya azt látta vele az adott helyen, aminek normálisan ott kellene lennie. Erre (is) való a kiadó, akinek kellett volna találnia valakit, aki átnézi a szöveget – főként, ha egy olyan kiadóról van szó, amely tankönyvek(!) kiadásával (is) foglalkozik. Nyilvánvaló, hogy itt nem egy tudományos munkáról van szó, amelyet feltétlenül lektorálni kellett volna – bár véleményünk szerint egyébként egyetlen fordításnak sem árt a „külső behatás”. Az mindenesetre biztos, hogy a kiadónak is kellett volna vennie a fáradságot, hogy a szöveget átnézzék, vagy átnézzék. Így a szövegben található bakik nagyobb része javítható lett volna, nem beszélve arról, hogy talán a latin szöveg magyarításában elkövetett, elképesztő hibák is orvosolhatók lettek volna.

Végezetül érdemes röviden összefoglalni véleményünket a könyvről. Alapvetően üdvözöljük a „*fausse guide*” ötletét, a törekvést, hogy egy mára már letűnt kort mutasson be emberközeleli léptékkal; akként, hogy a mélyebb háttérismeretekkel rendelkező átlagolvasó számára is élvezhető legyen. Dicséretes az ismeretterjesztésre irányuló akarat. Ugyanígy dicsérendő a szép külalak, külön kiemelve a könyvben szereplő illusztrációkat, amelyek közelebb hozzák az ókori Rómát az olvasóhoz. Főként így van ez a már említett színes tablók esetében, amelyeken egy-egy ókori épület rekonstrukciója látható. Ezek a képek nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy az ókori világ mindennapjai megelevenedhessenek az olvasó szemei előtt. Szintén nagyon hasznosak a könyv végén található mutatók, amelyek feltűntetik az illusztrációk forrásait és a felhasznált primer forrásokat is. Emellett található még a könyv végén egy név- és tárgymutató, amely nagyon hasznos abban az esetben, ha valaki egyetlen konkrét témát, személyt vagy helyet akar megtalálni a könyvben. Úgyisint nagyon hasznosak a műben szereplő térképvázlatok, a súlyok, mértékegységek, pénzek átváltási táblázatai, a leggyakoribb *praenomene* rövidítéseinek listája: ezeken a pontokon mind-mind jól tetten érhető az ismeretterjesztésre irányuló törekvés.

Ehhez kapcsolódik viszont egy negatív megjegyzés is. Határozottan ellenezzük ugyanis azt a módot, ahogyan ez a törekvés, meglátásunk szerint, eme munka egyes részeiben kifejezésre jut, és amely egyébként a mű szellemiségét is teljes egészében

⁷ Éppen a Pantheon kapcsán már a szerző részéről is megemlíthető lett volna egyébként, hogy ebben az épületben nyugszik a reneszánsz festő, Raffaello, valamint az egyesült Olaszország első két uralkodója, II. Viktor Emánuel (király 1861–1878), valamint I. Umberto (király 1878–1900). Annál is inkább hiányolható ez a hivatkozás, mivel más helyütt Shakespeare későbbi munkásságára történik utalás (91. oldal).

⁸ Ennek egy eklatáns példája: „A Caelinus: milliomosok üdvözölve” (28. oldal).

⁹ Vö. 46. oldal: „Attól függően, hogy a vendégek hogyan viszonyulnak az olyan ingyencégekhez, mint például a tejen hízalt hatalmas csigák vagy a jól átsütött pávaagyvelő, ez akár még áldásosnak is bizonyulhat.”

áthatja. Ez pedig a szenzációhajhász, mindent elsősorban eladni, és nem megismertetni szándékozó stílus. Ennek eredménye az, hogy a könyvnek mindenki nagyon örül, megjelenik 2007-ben, majd újranyomják 2008-ban, ezt követően pedig annyira feladásbe merül, hogy a számítógépes adatbázisokban is csak hosszas keresés után lehet megtalálni. Hangsúlyozni kell azonban, hogy rosszallásunk nem elsősorban a mű objektív tartalmára, sokkal inkább a szerzőnek a saját művére vonatkozó szubjektív megközelítésére vonatkozik. Ennek ellenére a könyvnek mi is örülünk: üdítő újdonság, amely azonban – tegyük hozzá: sajnálatos módon – igen könnyen felejthető. Nem így a magyar kiadás, főként annak durva hibái. Eme hibák persze önmagukban is fájóak, jelen esetben azonban azért is okoznak súlyos problémákat, mert az említett hibák egy nyomtatásban megjelent, könyvesboltokban kapható műben olvashatók. Ekként, aki mélyrehatóbb háttérismeretek nélkül elolvassa ezt a könyvet, és „készpénznek” veszi, amit benne leírva talál, az a nem maradéktalanul adekvát stílus mellett durva terminológiai és tárgyi tévedések áldozata lesz, ami komoly baj. Ha a kiadó gondolkodik a könyv ismételt kiadásán, ezt mindenképpen meg kell, hogy előzze a fentiekben csak példaszzerűen említett hibák teljes körű és alapos javítása.

ERDŐDY JÁNOS
egyetemi adjunktus (PPKE JÁK)

KAJTÁR ISTVÁN (szerk.):
Pécsi jogászprofesszorok emlékezete (1923–2008). Antológia.

Pécs: Publikon, 2008. ISBN 978-963-87856-2-6

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, *Kajtár István* szerkesztői munkájával, igényes antológia jelent meg, amely a karon korábban működött jeles professzorok életrajzeit foglalja össze. A kötet jubileumi kiadvány, a Pozsonyból áttelepült jogi kar működésének 1923-as kezdetétől 85 esztendőit tekint át, benne a kar fiatalabb oktatói, doktorjelöltjei, a maguk által is művelt jogterület nagy elődjeinek életútját, munkásságát dolgozták fel. A jeles elődök szellemi hagyatékának gondozása a kar közmegebecsülését is erősíti, de a felnövekvő új nemzedék szakmai fejlődését is jól szolgálja. Példaként tekintsük át a kötet legismertebb neveit.

Az *alkotmányjog* oktatását 1925-ben a történeti alkotmány kontinuitásához mélyen ragaszkodó *Molnár Kálmán* (1881–1961) kezdte meg, aki a két világháború közötti magyar közjog egyik legkiemelkedőbb alakja volt. 1946-ban a budapesti alkotmányjogi katedrára történő távozása után helyét *Csekey István* (1889–1963) vette át. Csekey Pécsre érkezése előtt hosszú éveken keresztül tanított Észtországban, majd a szegedi jogi kar professzora lett, ahonnan 1940-ben áttelepültek Kolozsvárra. Az 1944/45-ös kényszerű menekülés után már a közjogtudomány elismert művelőjeként érkezett Pécsre, s Molnár Kálmán méltó utódja lett. A pécsi évek azonban nem voltak túl hosszúak, 1952-ben nyugdíjazták. Az alkotmányjog oktatását átmenetileg

a közigazgatási jogi tanszékről Szamel Lajos látta el, majd 1956-ban *Bihari Ottó* (1921–1983) vette át a tanszék vezetését.

A *büntetőjogi* tanszék alapítója, a közjogász pályatársához hasonló elismertségnek örvendő *Irk Albert* (1884–1952) volt, az iskolateremtő magister juris criminalis. Irk Albert 1922-ben kap kinevezést a kormányzótól az ideiglenesen Budapestre települt pozsonyi jogi kar büntetőjogi tanszékére. A következő évben a fakultással ő is Pécsre költözik. Munkássága a jogtudomány igen széles területét ölelte fel, a büntetőjogon kívül foglalkozott kriminológiával, büntető eljárásjoggal, nemzetközi joggal, jogfilozófiával, és pedagógiával. 1950-ben megalázó módon nyugdíjazták és akadémiai tagságát is visszaminősítették. Rehabilitálására egészen 1989-ig kellett várni. A tanszék vezetését tanítványa *Losonczy István* (1908–1980) vette át, aki ekkor már szintén a szakma elismert művelője volt.

A *jogtörténeti* katedrát kezdetben *Kérészy Zoltán* (1868–1953) töltötte be, aki eredetileg még Pozsonyba kapott kinevezést, s onnan követte a kart Pécsre. Kérészy professzor sokoldalú műveltségét mutatja, hogy a jogtörténet mellett az egyházjog oktatásában is részt vállalt. 1938-as nyugállományba vonulását követően a tanszék vezetését *Holub József* (1885–1962) látta el. 1959-től pedig az a Csizmadia Andor (1910–1985) került a tanszék élére, aki a '60-as, '70-es években a magyar jogtörténet oktatás egyik meghatározó alakja lett. A részben általa írt és szerkesztett tankönyvet közel három évtizedig az ország minden jogi fakultásán használták.

A *közigazgatási jog* oktatását a második világháború után néhány évig a hányatott sorsú *Esztergár Lajos* (1894–1978) látta el. A tárgyat 1950-ben átvevő *Szamel Lajos* (1919–1989) viszont a magyar közigazgatási jog (államigazgatási jog) ismert alakjává vált. Mind a tudományág fejlesztése, mind az egyetemi tananyag írása szempontjából évtizedeken keresztül meghatározó szerepe volt. Nevét több generáció jogász ifjúsága jól ismerte.

A *nemzetközi jog* oktatásának megkezdése szintén egy igen jeles személy, *Faluhelyi Ferenc* (1884–1944) nevéhez fűződik. Faluhelyi oktatói pályáját már 1914-ben Pécsen kezdi meg, ahol meghívást kap a püspöki joglíceumba. Ezt követően 1922-ben a kormányzó kinevezi a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Nemzetközi Jogi Tanszékére. Faluhelyi Ferenc munkásságát, aki a tudományterület külföldön is elismert szakemberre volt, mélyen áthatotta a trianoni békeszerződés által teremtett állapot. 1926-ban, az egyetem keretei között egy kisebbségi kutató intézetet hozott létre, s általában is a nemzeti kisebbségek védelme munkásságának központi elemét képezte.

A *polgári jog* – *kereskedelmi jog* első jeles pécsi művelője *Bozóky Géza* (1875–1960) volt. Pályája 1910-ben a joglíceum tanáraként Pécsen kezdődött. 1912-ben nyert kinevezést a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemre, majd az északi országrészek elvesztéséből eredő kényszerű költözéssel került vissza Pécsre. Az itteni működés kezdetétől részt vett a kar munkájában, a tanszék vezetését 1945-ig látta el. Helyét 1946-ban *Rudolf Lóránt* (1904–1979), illetőleg *Kauszer Lipót* (1882–1962) vette át. Egyetemi pályájuk előtt mindketten jelentős gyakorlati tevékenységet is folytattak: Rudolf Lóránt bíró, Kauszer Lipót pedig ügyvéd volt. Különösen Kauszer Lipót már gyakorlati működése alatt igen komoly elméleti munkásságot is folytatott.

A *római jog* művelését három jól ismert név vezeti át, egészen napjainkig. A régi múltra visszatekintő Pázmány nemzetség sarja, *Pázmány Zoltán* (1869–1948) szintén

azon pécsi professzorok közé tartozott, akik 1914-ben, még az egyetem eredeti helyére, Pozsonyba kaptak tanári kinevezést. Pázmány Zoltán a kényszerű menekülés után követte a jogi fakultást Pécsre, s az oktatás 1923-as megindulásakor azonnal elfoglalta a római jogi katedrát. 1939-es nyugállományba vonulását követően *Óriás Nándor (1886–1992)* vette át a tanszék vezetését. A 106 évet megélt jó kedélyű tudós, az egri jogakadémián már 1914-ben professzorként oktatta a jogász ifjúságot, de a most alig negyvenen túli jogásznemzedék is ismerhette még. Halász Aladár néhány éves átmeneti működése után a tanszék vezetését 1964-ben *Benedek Ferenc (1926–2007)* vette át. Az ezt követő több mint négy évtizedes munkássága nem csak a pécsi jogi kar, hanem a római jog hazai kutatásának szempontjából is meghatározó volt.

Összefoglalóan megállapítható: a kötet szép bizonyítéka annak, hogy az elmúlt közel egy évszázadban a pécsi jogi karnak szinte minden jogterületen kiváló tanárai voltak. Az antológiában szereplő 26 tudós nem kis része olyan, akinek a neve már joghallgató korunkban ismerősen csengett, még ha az ország más fakultásain tanultunk is. Mindez bizonyítja, hogy a kötetben szereplő professzorok országosan elismert szakemberek és a hazai jogtudomány fejlődésének meghatározó alakjai voltak.

SZABÓ ISTVÁN
egyetemi docens (PPKE JÁK)

– KÖZLEMÉNYEK –

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZJOG MAI AKTUALITÁSA

BOLERATZKY LÓRÁND
ny. egyetemi magántanár

Köztudott, hogy amikor Luther Márton 1520-ban a kánonjogi törvényeket tűzbe dobta, ezzel a szimbolikus cselekményével az egész pápaság ellen, nem pedig a jogrendi uralom ellen akart tiltakozni. Mégis a kánonjog a gyakorlatban annyira beivódott még az evangélikusok tudatába is, hogy Benedictus Carpzow XVII. században írt evangélikus egyházjogi rendszerét élesen kritizálták annak „katolizáló” volta miatt.¹

Luther később azzal a kijelentésével, hogy „Ein Jurist der nicht mehr ist, denn ein rein Jurist” nem a jogászok iránti ellenszenvét akarta kifejezni, hanem inkább arra célzott, hogy az egyházjog művelésénél teológiai tudásra is szükség van.²

¹ HANS LIERMANN: *Deutsches Evangelisches Kirchenrecht*. Stuttgart, 1933, 20.

² „Egy jogász, aki nem több, mint csak egy jogász, szánalomra méltó valaki.” Ld. LIERMANN i. m. 3.

Luther későbbi megnyilatkozása az egyház láthatatlan oldaláról visszaköszönt Rudolf Sohm 1892-ben írt *Egyházjogában* kifejtett álláspontjában, amely szerint az egyház jog az egyház lényegével ellentétben áll, mivel Sohm csak az egyház láthatatlan oldalát: „az elrejtőzött egyházat – és az elrejtőzött szenteket” ismeri el egyháznak, nem pedig a földön kialakult egyházi szervezetet.³

Az egyházjogászok közül Günther Britz szerint „Kirchenrecht is kein Selbstzweck”, vagyis az egyház jog nem lehet öncél.⁴ Ez nyilván azt jelenti, hogy az e világban megjelenő egyház élhet ugyan a jog eszközeivel, azt akár tökéletesítheti is, de elsődrendű törekvésének mégis arra kell irányulnia, hogy a lelki egyház építését eredményesen szolgálja.

Kapi Béla püspök is így fogalmaz: „Az egyház jogi szervezete olyan, mint egy művészi alkotású ámpolna, melyet a történet négy évszázados acélkeze emel a magasba. Örök értéke abban rejlik, hogy ezt az ámpolnát Krisztus élő testének sugárzó fénye tölti be. A jog és a történeti egyház örök tartalma és munkaprogramja a lelki egyház.”⁵

Bár a hangsúlynak az egyház lelki oldala építésén kell lennie, ennek nyilvánvalóan az jelenti a legnagyobb akadályát, hogy a jog csak a látható evilági egyház viszonyait tudja eredményesen szabályozni, s ezért csak közvetve alkalmas a lelki egyház építésére.⁶ A jogalkotónak tehát csak olyan jogszabályt szabad a lehetőséghez képest megalkotni, amely a jog szempontjából reális, vagyis végső esetben végrehajtható. A gyakorlati élet számos példát mutat fel a ius spiritualizatumra, amely a katolikusoknál amiatt történik, mert a jog egyháza egybeesik a hit egyházával. Evangélikus vonalon jó példa erre Németországban 1955 óta a „Lelki élet irányelveinek” jogszabályba, a „ius divinumba” való átültetése.

A fentiekből az következik, hogy az egyház evilági oldalának szervezeti megújulása még nem jelenti egyszersmind a lelki megújulást is. Találón állapítja meg Zászkaliczky Péter: „nem a külső szervezet újítja meg az egyházat, de az egyház szolgálata a rossz struktúra gátolja, mint ahogy a jó segíti.” Ezért minden strukturális újításnál tüzetesen vizsgálni kell, hogy az a lelki egyház fejlődését szolgálja-e, mégpedig az evangélium terjesztését, a missziót és az ebből fakadó gyülekezeti életet és a gyülekezet igazi érdekeit.⁷

Ha áttérünk az evangélikus egyház jog távlatokban történő fejlesztésének, művelésének kérdésére, megállapíthatjuk, hogy a múltban intézményszerűen a nem lelkészek számára az 1934–37. évi törvény ezt a miskolci jogakadémián keresztül biztosította, kimondván, hogy „a miskolci jogakadémia a jog- és államtudományok, különösen az evangélikus egyházjognak önálló művelésére hivatott intézmény.” A jogakadémián kívül az egyházjogi oktatásnak az evangélikus teológia is igyekezett eleget tenni, bár nem önálló tanszéken és nem kellő óraszám biztosítása mellett.

³ „Abscondita est ecclesia – latent sancti.” RUDOLF SOHM: *Kirchenrecht*. Leipzig, 1892, 478.

⁴ GÜNTHER BRITZ: *Kirchenrecht is kein Selbstzweck*. *Lutherische Monatshefte* 2/92, 42.

⁵ KAPI BÉLA: *Kegyelem és élet*. Győr, I. 446.

⁶ BOLERATZKY LÓRÁND: *A magyar evangélikus egyház jog alapjai és jogforrásai*. Budapest, 1991, 152–153.

⁷ ZÁSZKALICZKY PÉTER: *Egyházkormányzati szintek és területi rendezés*. Kézirat. 1992. VIII. 29. kelettel

Bruckner Győző, az egyházjog professzora 1923-tól kezdve az egyházjogi szemináriumot építette ki az egyházjog művelésének központjává, ahol szimbolikus zsinatok tartásával tárgyaltak meg aktuális egyházjogi kérdéseket előbb német, majd utóbb angol vitarendszerrel. Ennek kapcsán számos egyházjogi tanulmány nyomtatásban is megjelent.⁸

1949-ben nemcsak a három megszüntetett jogakadémián és debreceni jogi karon, hanem a még megmaradt három egyetem jogi karán is megszűnt az egyházjog oktatása. Az egyházjog valósággal ius pontificiummá vált, ahol csak nagyon kevesen ismerik ki magukat. Az 1948, 1952 és 1966 évi zsinatokon eluralkodott az állami önkény. Immáron 60 éve nincs egyházjogi oktatás a nem lelkész magyar joghallgatók részére.

A „rendszer váltás” után a katolikus és református egyháznál ez a kérdés megoldódott új jogi karok létesítésével. Megoldásként talán az jöhetne számba, hogy a teológián tartott egyházjogi előadásokon való részvételt lehetővé kellene tenni a joghallgatók számára is, mivel más karokon tartott speciálkollégiumok nem bizonyultak megfelelő megoldásnak.

Örültem, hogy Szathmáry Béla és Birkás Antal egyházjogi tudományos képzésének megszerzésénél közreműködhettem.

A továbbiakban a rendszer váltás után született állami egyházjogi és belső egyházjogi szabályozásról szeretnék rövid áttekintést nyújtani.

A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény ugyan kétségkívül nagy haladást jelentett a korábbi, egyházakat érintő jogszabályokhoz képest, mégis több hiányosságára lehet rámutatni. Így mindenekelőtt sérelmes, hogy az „egyházak” gyűjtőfogalom alá a szektákat is besorozta, holott ide csak a Krisztus személyéhez kapcsolódó, országos szervezettel bíró vallásfelekezetek tartozhatnak, másrészt széles körben lehetővé tette, hogy visszaéljenek hitéleti célokat nem szolgáló szervezetek a törvényben biztosított előnyökkel. Protestáns vonatkozásban kétségkívül negatívumként értékelhetjük azt a módosítást, amellyel megszüntették az eddig fennálló állami jogsegélyt, amely az egyházi határozatok gyors végrehajtását biztosította.⁹ Igaza van Vladár Gábor kiváló jogászunknak, amikor azt írta, hogy „mit ér az olyan önkormányzat, amelynél a határozatok végrehajtása nincs biztosítva.”¹⁰

A folyton problémákkal küzdő állami bizonytalan támogatások miatt megfontolásra érdemes lenne Szabó István református püspök úrnak az a javaslata, hogy az egyházak kapják vissza korábbi földingatlanjaikat – így a püspöki illetményföldeket – mert ez stabilitást jelenthetne.

Áttérve az 1990. évben megnyílt zsinat hiányosságaira, annak *konceptiótlanságát* kell kiemelnem. Ez alatt azt értem, hogy – eltérően az 1934–37. évi zsinattól – a módosításra váró kérdések a közvélemény szűrőjén történt átmenet után kerültek a zsinat

⁸ BOLERATZKY LÓRÁND: Harminc éve halt meg dr. Bruckner Győző. *Lelkipásztor*, 1992/1, 252–253.

⁹ BOLERATZKY LÓRÁND: Az egyházi határozatok végrehajtásának problematikája. *Keresztény Igazság*, 1993/17, 18–22. Az 1934–37. évi zsinati törvény 11. tc. 3. §-a szerint a segítségnyújtás kiterjedt az egyházi hatóságok által kiszabott pénzbüntetések behajtására, a tisztségviselők hivatalba helyezésére, vagy felmentésére, a meg nem jelent bírósági tanúk elővezetésére, és a hivatalosan eljáró személyek védelmére.

¹⁰ VLADÁR GÁBOR: *Az egyház feladatai*. Kézirat. 29–30.

elé, ahol már nem a teendőkön kellett vitázni, pl. hogy legyen-e harmadik egyházkerület, vagy megszűnjön az országos felügyelői tisztség.

Minden különösebb előzetes országos felmérés nélkül született meg a „folyamatos zsinat” intézménye. Az eddigi évszázados gyakorlat, mely szerint 15-20 évenként kell zsinatot tartani, igen jól bevált. Teljesen hamis az a hivatkozás, mely szerint szükség van a jogszabályoknak a mindennapi szükséglethez való hozzáigazításához, mert az egyházi jogviszonyok olyan gyakran nem változnak, hogy ezek állandó toldozásrafoltozásra szorulnának. A zsinati tagok egy része szem elől tévesztette, hogy az egyház jog területén is állandóságra kell törekedni, mert a folytonos változtatások fellazítják a jogrend uralmát és bizonytalanságot idéznek elő, nem beszélve arról, hogy a sorozatosan változtatott jogszabályok nem tudnak átmenni a gyakorlati életbe.¹¹

Ugyancsak egyes érzelmekkel olvastam azokat az írásokat, amellyel az előző országos felügyelő indokolni igyekezett a zsinat és az országos közgyűlés összeolvasztását, mondván, hogy ez pénzügyi takarékoságot, másrészt pedig az ügyintézés „operatívabbá tételét” jelenti. A legkézenfekvőbb megoldás a korábbi állapot fenntartása lett volna, amikor a zsinat nem ülésezett évente. A hatalmi ágak szétválasztása elvének megsemmisítésével az evangélikus egyház egy évszázados alapelvét tagadta meg, amelyet elfelejtett módosítani a törvény 17. §-ában.¹²

Már Arisztotelész hangoztatta *Politikájában*, hogy szükség van az állam keretein belül a hatalmi ágak szétválasztására. Ezt az elvet vallotta John Locke *Two Treatises on Government* című munkájában 1690-ben, bár széles körökben ez csak Montesquieu *L'esprit des lois* (A törvények szelleme) című munkájával vált ismertté. Csak a tiszta szervezeti elkülönülés biztosítja a jogszerűséget, ez óvja meg az állampolgárt a túlkapaszkodtól. Úgy tűnik, hogy a zsinat könnyelműen feladta ezt a garanciális biztosítékot.¹³

Nem helyes az, miszerint egy lelkész akkor is ellátja lelkészi funkcióit, ha országgyűlési képviselővé választják – e probléma szabályozása hosszú ideje húzódik. A református szabályozás helyességét Balogh Zoltán jogi helyzete is igazolja. De a tekintetben is követhetnénk a református törvényhozást, miszerint fegyelmi okká kellene minősíteni azt az esetet, amikor valamelyik lelkész házassági kötelékét neki felróható okból bontotta fel.¹⁴ Még az ausztrál világi törvényhozás is szükségét látta, hogy az ilyen személyt joghátránnyal sújtsa.

Turóczy Zoltán írta, hogy az egyházat kívülről nem lehet elpusztítani, hanem csak belülről. Ezért nagyon kell vigyáznunk arra, hogy az egyház tartóoszlopait ne gyengítsük meg, mert személyesen felelősek vagyunk az egyház koporsójába vert minden egyes szögért.

Még ha az egyházjogot az egyház szempontjából „szükséges rossznak”, nem öncélnak tekintjük is, kötelesek vagyunk az egyház jogrendjét minden erőnkkel és tehetségünkkel óvni és megvédeni.

¹¹ BOLERATZKY LÓRÁND: Szükség van-e folyamatosan ülésező zsinatra? *Evangélikus Élet* 2002. VIII. 5.

¹² *Evangélikus Élet* 2005. V. 29. Lásd 1990–97. évi törvény 17§-át.

¹³ BOLERATZKY LÓRÁND: *Magyar evangélikus egyházjog*. Budapest, 1998, 34.

¹⁴ SZATHMÁRY BÉLA: *A magyarországi református egyház szervezetének kialakulása és jelenlegi működése különös tekintettel az egyházi bíraskodásra*. PhD-értekezés. Sárospatak, 2004, 271.

SOME ASPECTS OF THE CONCEPT OF SOVEREIGNTY IN PRE AND POST-WAR JAPAN*

CSABA GERGELY TAMÁS

Lecturer

Pázmány Péter Catholic University, Faculty of Law and Political Sciences
Department of Legal History

Abstract. Sovereignty: in Japan. Generally, from the point of international law, sovereignty is combined with independence, state independence. Concerning national law, sovereignty is rather about supreme power, about the hierarchy of power within a given state. For Japan, where the modernisation of state and westernisation of society took place within decades in the second half of the 19th century, the defeat in the Second World War brought about significant changes on the level of the text of the Constitution: the Emperor, former sovereign, was transformed into symbol of the state. In the following a possible interpretation of this transfer and its consequence is presented.

1. Introduction: Some aspects of sovereignty

Looking back to the Medieval Ages, we may see the results of the two sword theory during the struggle for sovereignty between the Pope and the Holy Roman Emperor. The establishment of nation-states Europe-wide later on restructured the antique definitions of sovereignty. The classics of Jean Bodin or Hugo Grotius exceeded the traditional Christian approach whereby God was the one and only true sovereign.

According to Bodin, “Sovereignty is the most high, absolute, and perpetual power over the citizens and subjects in a Commonweale.”

In Carl Schmidt’s concept, it is precisely the exception that makes relevant the subject of sovereignty. But this power of the sovereign to suspend certain aspects of the legal order has its limits, since he has no power to reverse or fundamentally change that order.

Today, in constitutional states, sovereignty is exercised by the people through their duly elected representatives.

What does sovereignty mean from the aspect of Japanese constitutional history? Who was the source of sovereignty prior to the World War II and how is it exercised in today’s Japan?

In the followings I do not intend to provide a new approach about the definition of sovereignty but I try to outline some possible interpretation of sovereignty through the example of modern Japanese constitutional history.

* This article was presented in the Second Central and Eastern European Forum for Young Legal, Social and Political Theorists held in Budapest, 21-22 May, 2010

2. The emperor under the Meiji Constitution

Following the Meiji-restoration in 1867–68 Japan realised that the only way of preserving its independence and avoiding colonisation – the example of the consequences of the opium wars against China – was the modernisation of the Japanese state and the establishment of a modern legal system by the reception of Western Law, especially French, British and later German codes, definitions and legal concepts.

This period (1867–1912) restored the Emperor's power, destroyed the shogunate and the Emperor became the chief priest of the state-religion Shinto.

The so-called old Constitution, the first modern Constitution of the Empire Japan was adopted in the Meiji period in February 1889 and came into force in November 1890. This modern written constitution was largely influenced by the Prussian constitution of 1850. The Constitution codified the so-called tennō system, i.e. tennō-above-all or the divine principle. Articles 1–17 of the first Chapter of the Constitution listed the Emperor's powers. The following ones are worth to be quoted:

Article 1. The Empire of Japan shall be reigned over and governed by a line of Emperors unbroken for ages eternal.

Article 3. The Emperor is sacred and inviolable.

Article 4. The Emperor is the head of the Empire, combining in Himself the rights of sovereignty, and exercises them, according to the provisions of the present Constitution.

These provisions should be highlighted, since Article 1 firmly recognised the old legend that the Emperor was the lineal descent from Jimmu, 660 B.C., who is regarded in Shinto belief as a direct descendant of the sun goddess, Amaterasu.

Article 1 reading in conjunction with Article 4 gives the complete interpretation of the term tennō by providing that the sovereignty was rested with emperor: tennō means heavenly sovereign. Although the constitution established constitutional monarchy it treated the Emperor as an omnipotent religious head of the nation.

Article 3 can be on the one part interpreted, as usually in the cases of Western constitutional monarchs that the Emperor was beyond political accountability. On the other hand, in this Article the old proclamation of Amaterasu may be echoed, whereby the Emperor had to be treated as a god. This later approach is in line with the Preamble of the Constitution, which stipulated the following:

“We, the Successor to the prosperous Throne of Our Predecessors do humbly and solemnly swear to the Imperial Founder of Our House and to Our other Imperial Ancestors that, in pursuance of a great policy co-extensive with the Heavens and with the Earth.”¹

¹ <http://history.hanover.edu/texts/1889con.html>

3. The emperor under the Showa Constitution

In the battles of World War II, Japan was defeated. Emperor Hirohito accepted the Potsdam declaration in his famous radio speech of 15 August, 1945 just couple of days after the horrors of Hiroshima and Nagasaki. The defeat was followed by occupation. Japan, for the first time in her history, was occupied by a foreign authority, by the Allied Powers, which gave in practise large competence for the US Supreme Commander, Douglas MacArthur, who wanted to establish rapidly a democratic and peaceful nation. The Meiji Constitution as a symbol of the pre-war Japan and a barrier in this process had to therefore be abolished or at least completely amended.

The new Constitution was promulgated on 3 November 1946 and came into force on the 3 May, 1947.

Chapter one of the Constitution includes seven articles on the Emperor, the following should be mentioned at this stage:

Article 1. The Emperor shall be the symbol of the State and the unity of the people, deriving his position from the will of the people with whom resides sovereign power.

Article 4. The Emperor shall perform only such acts in matters of state as are provided for in this Constitution and he shall not have powers related to government.

According to the text, the previous head of the Empire became symbol of the state. The imperial family lost all its religious prerogatives but it must not be forgotten that Hirohito remained on throne and he was called both before and after the war as tennō. The term, the more thousands year old Chinese origin character, the kanji of 天皇 means still today heavenly sovereign. (It must be noted that the original Chinese meaning of this character “was pole star in Heaven as a term of Taoism”²)

Comparing the provisions on the Emperor with the articles on European kings or queens, one thing must be underlined: although their functions and competences are in many aspects similar, the provisions on human rights precede in every case the provisions on Emperor, i.e. I haven't found any basic laws which begin with the articles on the monarch.

4. Popular sovereignty and the will of the people

The Imperial Diet was established by the Meiji Constitution and consisted of two houses: the House of Representatives and the House of Peers. As we have seen above, following from the sovereignty of the Emperor, the role and functions of the Imperial Diet were rather limited. Regarding the composition of the lower houses, universal adult male suffrage was guaranteed first by the 1925 Electoral Law, which enabled more than 12 million Japanese men to vote, which is a significant increase, compared

² YANABU, A: The Tennō system as the symbol of the culture of translation. *Japan Review* 1996/7, 147–157. <http://202.231.40.34/jpub/pdf/jr/IJ0708.pdf>

to roughly 500 000 men who had the right participate in the first election after the enforcement of the Meiji Constitution. The limited sphere of parliamentary competence might be reflected through the fact that the prime minister was appointed by the Emperor on the recommendation of senior statesmen. Thus, the Cabinet was responsible to the Emperor, but not to the Diet.

The new Constitution adopted in November 1946, as we have seen above, introduced popular sovereignty, whereby sovereign power resides with the people in accordance with Article 1 of the Constitution. Looking at other post-war constitutions, we must admit that democratisation is always ensured through the majority principle. However, again, the difference between the American approach and Japanese reality is touched upon in Article 1 since it says that the Emperor's position is deriving "from the will of the people with whom resides sovereign power" Contrary to American notion of popular sovereignty, Japanese did not elect their Emperor and could not remove him from office.³ Although popular sovereignty is granted by the Constitution and the Diet became the highest organ of the state power, and the sole law-making organ of the State, the practical side of popular sovereignty is seems to have developed in a unique Japanese way.

5. The practical side of popular sovereignty

The Showa Constitution, as we have seen incorporate the modern Japanese constitutional monarchy including popular sovereignty. For the first and widely accepted reading, the Emperor has become symbol of the state and the unity of the people.

Prince Takeda, grand-grand son of late Emperor Meiji has published an interesting and different approach concerning the source of sovereignty and status of the Emperor under the new Constitution. He points out that "under the Meiji Constitution, the Emperor did not directly participate in political decisions – the same as the «symbol» provided for in the modern Constitution. Because of this, even after the promulgation of the new Constitution, the result was that that there were no essential changes to imperial power." In his paper he makes clear distinction between the term "imperial sovereignty" and "sovereignty of the people" claiming that under both Constitutions "the people make decisions about national politics, and the one who puts them into practice is the Emperor". He points out that "citizens cannot exercise sovereignty on their own, and neither can the Emperor".

This is actually the key to understand his concept by dividing sovereignty into a formal and practical side. Formal side would mean authority, and the practical side refers to power. If we think of legislation, the power to adopt or amend laws is conferred upon the Members of Parliaments by the people, but putting an adopted law into effect, depends primary upon the Emperor who promulgates it. Prince Takeda emphasizes that formal does not equal worthless. He concludes that "sovereignty

³ INOUE, K.: *MacArthur's Japanese Constitution. A Linguistic and Cultural Study of its Making*. University of Chicago Press, 1991, 187.

based on the bond between the Emperor and the people in both the old and new Constitution”⁴, i.e. “*kunmin ittai*”(oneness of the Emperor and his people).

Let me allow mentioning one other aspect of Takeda’s paper. First of all, the term “symbol” of the state and the unity of the people. He points out that this role is deeply rooted in Japanese history and Emperor Hirohito was not the first to become symbol of the State. He holds that “national polity was upheld even after the end of the war and ... the fundamental role of the Emperor didn’t change even in the post-war era.”

Regarding the term *tennō*, a similar conclusion is drawn in Yanabu’s paper on the Japanese culture of translation. He writes that in 1946, when the Japanese Diet considered the draft of the Constitution, the special state minister Kanamori Tokujiro was once asked about the meaning of the translated word “*shōchō*” and he was not able to provide proper answer. This confirms those allegations which say that the Commander Douglas MacArthur produced the English version of the draft and he created the term “symbol of the state”. On the surface, this new term in the new Constitution differs totally from the pre-war definitions, but in reality, agreeing with the direct or indirect approach of numerous articles of Prof. Higuchi, the meaning of this translated word “*shōchō*” does not seem to be equivalent to the original term of “symbol”. This is a crucial point, not just in the case of the Emperor and not just in the case of Japanese law, but in any other case, when different legal systems or even cultures try to the apply similar definitions.

Similarly, remarks of former staff member of the General Headquarters (GHQ) of the Supreme Commander for Allied Powers regarding their approach during the drafting of the new Constitution, seems to be unambiguous:

“We aimed to create a limited monarchy that has the Emperor as a symbol of the unified nation, without sovereignty. The word ‘symbol’ was difficult to translate into an appropriate Japanese term, but eventually we were able to find the Japanese counterpart that the Japanese government happily accepted.”⁵

Regarding the concept of “symbol”, the difficulties emphasized earlier by Prof. Yanabu has been shared by the GHQ staff member, but regarding sovereignty the evident intent of the Allied Powers has been briefly but clearly summarized, whereby the Emperor should not enjoy any rights connected to sovereignty. It might be added that the approach of the former staff member is echoed in the great majority of the international literature on this issue.

Furthermore, the new Constitution was not able to abolish all pre-war imperial rituals and customs, as it is shown by the last enthronement ceremony. As we have seen above, under the new Constitution the Emperor was deprived of all his previous religious prerogatives concerning Shintoism. Article 21 of the new Constitution provided freedom of religion and the separation of state and church. The Imperial

⁴ TAKEDA, T.: *Did the Emperor of Japan really fall from being a ruler to a symbol?* In http://www.apa.co.jp/book_report2/02.html

⁵ Handbook on the Research Report on the Constitution of Japan, 2005, 5. <http://www.sangiin.go.jp/eng/report/ehb/ehb.pdf>

House Law of 1909 which regulated enthronement ceremonies was formally abolished in 1946. What happened in the evening of 22–23 November 1990? The traditional great food offering (daijosai) ceremony was performed by the new Emperor on the basis of long traditions according to the provisions of the abolished act. A secret ceremony based on Pre-war imperial norms was carried out, which showed “that the imperial institution is grounded not in a rational political consciousness but in impregnable tradition.”⁶ The ritual involved several mythical religious symbols: the Emperor wore white silk ceremonial clothing and a bamboo hat, ate sacred rice and drank sacred wine etc. This lasted several hours and many elements of the ceremony were repeated in the different halls of the Imperial Palace, in November 1990.

Another example concerns imperial succession. According to the centuries-old rules, the most important condition is still today to have male descendant in the imperial family. The question has arisen from the 1990’s onwards: who can theoretically have the right to be the successor after the present Crown Prince since all the newborns in the imperial family were female. It was 6 February 2006 when the Pregnancy of Princess *Kiko*, the wife of the younger son of Emperor Akihito was announced. In the following months millions of Japanese expressed their wish for a male heir.⁷

These short explanations might have proven that the symbolic role of the Emperor and sovereignty of Japanese people is in every day life, interpreted slightly differently from the original concept of the Allied Powers in 1946.

6. Reforming the concept?

The amendment of the Constitution, especially with regard to the status of the Emperor or to the famous “peace-clause”, Article 9 or to the traditional patriarchal family system (ie) was first raised in 1948, since then it has been put on the table several times for different reasons.

As for the topic of this paper, the Research Committee of the House of Representatives has to be mentioned which published its final report in April 2005 and considered that “more than 80 percent of the public today are satisfied with the Emperor system; in that sense, the present Emperor-as-symbol system could be said to be the most stable form of the Emperor system in history.”⁸ This approach is in line with those suggestions that the Constitution, after 64 years, should be amended in order to be “kuni no katachi” (the shape of Japan) in the 21st century, to provide „vision and commitment”⁹ for today’s Japan society. If amended, however, the Emperor-as-

⁶ TAKAMI K.: From Divine Legitimacy to the Myth of Consensus: The Emperor System and popular Sovereignty. In HIGUCHI, Y. (ed.): *Five decades of Japanese Constitutionalism in Japanese Society*. University of Tokyo Press, 2001, 11.

⁷ Note: the Prince Hisahito was born 6 September 2006.

⁸ [http://www.shugiin.go.jp/itdb_english.nsf/html/kenpou/english/report.pdf/\\$File/report.pdf](http://www.shugiin.go.jp/itdb_english.nsf/html/kenpou/english/report.pdf/$File/report.pdf), p 366.

⁹ TAKII, K.: *The Constitution of Japan and Ito Hirobumi’s Design*. Gaiko Forum, Fall 205, 10.

symbol system should be retained in harmony with popular sovereignty, whereby the position of the Emperor shall continue to derive from the will of the people.

This universal constitutional principle has its Japanese interpretation as we have seen in the different cases concerning the succession to the throne either from the viewpoint of the ceremonies or regarding the discussions on the recognition of female succession.

As a last point to this topic, although the conceptual shift from imperial sovereignty to popular sovereignty took place in 1946, the people were granted fundamental rights without the real experience of Western revolutions. As Prof. Higuchi pointed out, this might lead to the fact, that even today the Chrysanthemum Taboo is deeply rooted in the society, “despite the constitutional guarantee of free speech.”¹⁰ This means, that the Emperor was deprived of sovereignty in 1946, but still today he is granted high respect which places him “far above” ordinary Japanese citizens.

7. Conclusions

On the basis of the aforementioned we may conclude the followings. The Japanese Constitution of 1947 corporate popular sovereignty whereby the people were granted “most high and perpetual power” according to Bodin’s definition. The Japanese electors became the source of the supreme power through their MPs in Diet, which is the “highest organ of the state power” according to Article 41 of the Constitution.

The new Constitution abolished imperial sovereignty and the Emperor became symbol of the state and the unity of the people, but this didn’t entail significant changes to the role of the Emperor in the national polity. This also means that the Emperor doesn’t only perform formal tasks and fulfils a moral role, but still today in reality expresses authority.

As the Constitution was put into force in May 1947, nobody could forecast the scope of “shōchō”. More than 60 years later we may see that the Japanese term of symbol involves several interpretations which are different from the original word. This might stem from the fact that several Pre-war traditions and customs could not be abolished in 1945–46, like the principle of “kunmin ittai” (oneness of the Emperor and his people).

To sum up, dividing sovereignty into formal and practical side might be the key to understand the unique characteristics of Japanese popular sovereignty and constitutional monarchy. Moreover, the investigation of practical application of theoretical concepts may add to our understanding about Japanese legal culture, about comparative constitutional law and history.

¹⁰ TAKAMI op. cit. 24.